

ל"ד, י"ג. ויענו בני יעקב גוי במרמה וידברו אשר טמא את דינה אחותם²⁰.

(A)

בסיפור התורה כענין מעשה דינה ושכם בן חמור ישנם כמה תמיהות שעלינו לעמוד עליהן:

(א) בפסוק ה' כתוב: ויעקב שמע כי טמא שכם את דינה בתו וכניו היו עם מקנהו בשדה והחריש יעקב עד כאם. מדוע המתין יעקב לשוכם של בניו מן השדה, וכי לא היה הוא יכול לענות לחמור ושכם בנו?

(ב) מה פירוש הפסוק שלפנינו: "אשר טמא את דינה אחותם", וכי לא היה מספיק אילולא היה הכתוב אומר "ויענו בני יעקב את שכם ואת חמור אכיו במרמה וידברו"? מה מדגיש הכתוב כאומרו "אשר טמא את דינה אחותם"?

(ג) בסוף הסיפור, לאחר שהרגו שמעון ולוי את אנשי שכם, כעס יעקב על שמעון ולוי: עכרתם אותי להבאישני וגוי. בפסוק ל"א מכבואר ששמעון ולוי ענו ליעקב: הכזונה יעשה את אחותינו, ולא מצינו

(ד) כשכני יעקב יעצו לאנשי שכם להמול כאשר הם נמולים, יעקב בודאי הבין שאין זה אלא במרמה, שהרי ברור היה לו שכניו לא יתחתנו עם אנשי שכם, ובהכרח שאין כוונתם אלא לרמות אותם. לפי זה יש להבין, מדוע המתין יעקב לנוזף על שמעון ולוי עד לאחר שהרגו את אנשי שכם, מדוע לא מיחה בהם קודם המעשה?

כדי להבין את הנהגתו של יעקב במאורע זה, עלינו מקודם להכיר ולהבחין שישנם סוגי ואופני הנהגה שונים, ושזה תלוי במציאות המצב אשר בו נמצא האדם. ההנהגה הפשוטה והישרה, בלי שום עיקול ופיתול, אפשר לכנותה בשם "מחשבה ראשונה". במצבים רגילים בודאי על האדם לנקוט בדרך זו ולא לזוז ממנה. אבל לפעמים נמצא אדם במצב כו לא תועיל התנהגות כזו, ולמשל בזמן שהוא עסוק בהתמודדות והתנצחות עם אדם ערמומי או נוכל, אז מוכרח גם הוא להתנהג כאופן ערמומי. התנהגות מעין זה אפשר לכנות בשם "מחשבה שניה".

ד

דוגמא להתנהגות באופן "מחשבה שניה" מצינו בהנהגת ה' עם בני ישראל כשיצאו ממצרים והיו בדרך לים סוף. "ויהי כשלח פרעה את העם ולא נחם אלקים דרך ארץ פלשתים כי קרוב כי אמר אלקים פן ינחם העם בראותו מלחמה ושכו מצרימה" [שמות י"ג פ"ז]. הרמב"ם²¹ מסביר שה' הנהיג את בני ישראל "בערמה", לא בחכמה אלא בערמה. "המחשבה הראשונה" אמרה שה' צריך להנהיג את בני ישראל בדרך הקצרה ביותר ממצרים לארץ ישראל. אלא שבתקופה ההיא עדיין היתה חסרה לבני ישראל מדרגת האמונה השלמה הנצרכת כדי לכבוש את ארץ ישראל; לא היה להם בהירות המחשבה בנושא זה ולא בטחו בה' לגמרי. ומכיון שמחשבתם בענין ארץ ישראל כעת ההיא לא היתה שלמה, לכן לא נחם אלקים דרך ארץ פלשתים, אלא סיבב אותם ועיקל דרכם עד שנתבהרה ונתגבשה אצלם האמונה והמחשבה ללכת לארץ ישראל ולא לפחד מן הז' אומות. הנהגה כזו נקראת הנהגה ב"ערמה", מחשבה שניה.

כששכם וחמור אביו באו ליעקב כדי לישא וליתן עמו על נתינתה של דינה לידיהם ולא יחוד בין שני העמים, ידע יעקב שעם אנשים מסוגם של שכם וחמור אי אפשר להתנהג באופן "מחשבה ראשונה". אילו היה מאיים עליהם ודורש בתקיפות שישחררו את דינה תיכף ומיד, לא היה מצליח בכלל. לא כך מנהלים משא ומתן עם אנשים מסוגם של שכם וחמור. כאן לא היתה האפשרות אלא לנהוג אתם "במרמה", מחשבה שניה. אבל יעקב, בתור הנציג הנעלה של "תורת האמת" בעולם, חתן אמת ליעקב, לא היה יכול להרשות לעצמו לחרוג

לפעמים באמת צריך האדם להתנהג באופן מחשבה שניה, וכמאמר הנביא [ש"כ כ"ב פכ"ו] עם עקש תתפל, ורק לעצמו חשש מפני חילול השם שיכול לצמוח מזה. ולפיכך, כאשר ראה יעקב שאינו יכול לענות כלום לשכם וחמור, לא מחשבה ראשונה ולא מחשבה שניה, לכן החריש יעקב עד כשתזרו בניו מן השדה. [וע"ע מש"כ לעיל בפרשת חיי שרה כ"ד פ"ג].

ואמנם כוונת יעקב ומחשבתו היתה [כאשר הסביר הרמב"ן] שעל ידי המילה יחלישו בני יעקב את אנשי שכם עד כדי כך שהם יוכלו ליכנס לביתו של שכם ולקחת את דינה ולצאת מן העיר. פעולה יותר גדולה מזו, כלומר החרכת כל העיר, לא העלה יעקב כלל על דעתו. ולכן כאשר שמעון ולוי לקחו איש חרבו והרגו את כל אנשי העיר, היה יעקב מופתע ומוחרד מפעולתם, ולכן כעס עליהם והוכיח אותם כהוגן: "עכרתם אותי". שיטתו היתה, דאף שלפי המצב היה מותר להם להתנהג באופן ערמומי, אבל בשום אופן לא הותר להם להתנהג באלומות ובתקיפות כזו, כי כל דרכו ומהלכו בהפצת תורת ה' בעולם נוסדה על האמת והנועם. ופעולה שקרית וערמומית כזו שעשו שמעון ולוי היתה מאוסה בעיניו חרה לטעמו.

חשובתם של שמעון ולוי: הכזונה יעשה את אחותינו, נראית כמו שהניחה את דעתו של יעקב. אין הוא עונה כלום על דבריהם. אבל האמת היא שיעקב כן ענה להם, אבל לא עכשיו אלא הרבה שנים לאחר מכן. כשהגיעה שעתו של יעקב להפטור מהעולם וקרא לכל בניו לברך אותם, אמר לשמעון ולוי: "שמעון ולוי אחים כלי חמס מכרתיהם" [מ"ט פ"ה]. ולא רק זה אלא שהענישם: "אחלקם ביעקב ואפיצם בישראל". לפי פשוטו העונש הוא מדה כנגד מדה עם החטא, כלומר, שראויים אלו שיפדרו ולא יהיו ביחד כדי שלא יוכלו להגקם ולעשות רעה, וכן פירשו שם הפשטנים. אבל רש"י שם מבאר שיעקב אמר לשמעון ולוי שהם יהיו הסופרים והמלמדי תינוקות שילכו מעיר לעיר לתקן את החשמישי קדושה וללמד את בני ישראל תורה. זה לכאורה טעון ביאור, מדוע הופקד עתידו של החינוך היהודי ושמירת צביונו של העם דוקא בידי שמעון ולוי? מה המדה כנגד מדה בזה?

כנראה שיעקב ראה שהם, יותר משאר אחיהם, מתאימים למשרה רמה זו. מתשובתם שענו לו "הכזונה יעשה את אחותינו" הכחין יעקב שהם מסרו את כל מהותם למשימה העליונה של הצלת כבוד אחותם. גם שאר האחים היו עדים לצערה ולכאבה של דינה אחותם וגמלו בדעתם לעזור לה, אבל רק שמעון ולוי הרגישו את צערה וכאבה כאילו זה הצער והכאב של עצמם. הזעקה שנמלטה מפייהם: "הכזונה יעשה את אחותינו" הבהירה ליעקב שפעולתם נבעה מתוך כאב פנימי והשתתפות אמיתית בצער הזולת, וזה המריץ אותם לקנאות בוערת ובלתי מתפשרת, עד כדי כך שלא מצאו מנוח לנפשם אלא אם כן יהרסו את כל העיר. רק אנשים מסוג כזה,

כנראה שיעקב ראה שהם, יותר משאר אחיהם, מתאימים למשרה רמה זו. מתשובתם שענו לו "הכזונה יעשה את אחותינו" הכחין יעקב שהם מסרו את כל מהותם למשימה העליונה של הצלת כבוד אחותם. גם שאר האחים היו עדים לצערה ולכאבה של דינה אחותם וגמלו בדעתם לעזור לה, אבל רק שמעון ולוי הרגישו את צערה וכאבה כאילו זה הצער והכאב של עצמם. הזעקה שנמלטה מפייהם: "הכזונה יעשה את אחותינו" הבהירה ליעקב שפעולתם נבעה מתוך כאב פנימי והשתתפות אמיתית בצער הזולת, וזה המריץ אותם לקנאות בוערת ובלתי מתפשרת, עד כדי כך שלא מצאו מנוח לנפשם אלא אם כן יהרסו את כל העיר. רק אנשים מסוג כזה, המרגישים כאב הזולת כאילו הוא כאב עצמם, רק אלו יקחו את מטה הנדנודים בידם וימסרו נפשם ומאודם כדי לנרוד מעיר לעיר להפיץ את תורת ה' בעולם ולחנך את ילדי ישראל. משימה קדושה כזו אינה מתבצעת כהוגן אלא על ידי אלו העושים יותר מחובתם וממשימתם, אלו שקנאת ה' בוערת בלבבם, ולכן הפקיד יעקב עליהם את התפקיד הזה. ונמצא שכוונת יעקב בזה לא היתה להענישם, אלא כוונתו היה למצוא בעדם את עתידם המתאים להם לפי כוחותם ומרצם, ודו"ק בזה²².

מגדרו ולהתנהג עם שכם וחמור בערמה. בשביל יעקב היתה התנהגות מעין זו סטייה חדה מכל שדרש ולימד את בני דורו, ולכן חשש יעקב למעין "חילול השם" ולא היה לו שום ברירה אלא להחריש. אמנם לבניו היה יעקב יכול למסור הנהגה מעין זו, כזו